

Hûn Zimanê Tirkî û Etîmologên Tirk çawa dizanin?

Mijara ziman, rîçalnasiya (etimoloji) wê, zanyariyeke xwerû ye, têgihîştin û zanîneke têr dixwaze. Dema mijar mijara zimanê Tirk, Fars, Ereb û Kurdan be, hê diwartir e. Lewre netewdewletan, (xwerû netew dewleta Tirk) li ser bingehê nijad û mijareyên zimanê Kurdî bi hostatiya sextekaran lîstine, hîmên wê yên bingehîn tev de livandine, hin belgeyên heyî jî ruxandine, şewitandine, yan jî veşartine. Li gel wê bi hêzên xwe yên dewletî-aborî gelek xwendayên biyanî jî di bin siya xwe de xebitandine, bi rêya wê her tişt nuximandîne û şêlû kirine. Xwerû jî netewdewleta Tirk. Ji wê jî dema lêkolînerên Kurd û Kurdistanê berê xwe didin lêkolînan bi gelek dijwarî û keleman re rû bi rû dimînin. Lê cihê hewldan lê hebe, gihîştina rastiyan jî lê pêkan e. Ji bo gihîştina rastiye divê mirov berê rewşa çavkaniyên wan dekbaziya etîmolog û zimanzanên wan bê kêmasî li ber çavan raxîne, ji wê min ev mijar hilbijart.

Bêguman ev mijareyeke gelek berfireh e, bi zimanekî zelal û vekirî ev mijar hemû lîst, dekbazî û lihevanînen netewdewletê yên herî kone werdigire. Ji wê jî lêkolîneke hûr û kûr dixwaze. Bes mijara ziman û netewperestiya Tirk wisa zelal û vekiriye, di her gotin û hevoka hatiye bikaranîn de xwe dide der, lewre dibe ji heza xwe ya kotekê û tîkiliyên xwe yên navdewletî be, serkarî û rayedarên wan bixwebawer, pedivî bi porkirinên hê konetir jî nedîtine. Mîna ku cihan di xizmeta lihevanî û konetiya wan de be, wisa serbest tevgeryane û tevdigerin. Bi vê têgihîştinê, tîkiliyên aborî û stratejîk, gelek zanyarên (qaşo) bîyanî jî tevê vê lîstika xwe kirine. Bi kurtî jî be, mirov dikane çend xalan bi hin daneyên şilftazî ve li vir rêz bike, da ku rastiya bingehê belgehên wan li ser rûniştine, yan jî dane rûniştin zelal bike.

Çend gotin li ser gen û nijada li Anatolyayê

Birêz Şoreş Reşî rojnameger û lêkolînerê herî durist û têgihîştî ye. Di gotara xwe ya bi navê „Türk Genlerî ve Sorunlu resmî tarih“ (Genên Tirkan û dîroka fermî ya bi pirsgirêk) de encama lêkolînen genologê gelek têgihîştî Timuçin Binder derxistiye pêş û wiha pêde diçe: „Tîmuçin Bînder zanayekî li zanîngeha Kaliforniyayê beşa bîyolojiya mirov û xwerû lekolînen li ser mijareyên genolojiya mirovan perwerdeya xwe kuta kiriye. Piştî lêkolînen li ser genên li Anatolya hene, wiha radigihîne: „Dîroka fermî ya Tirk bi pirsgirêkan dagirtiye, lêkolînen dawiyê xwerû yên genolojiyê vê dîroka fermî bi tevahî vala derxistiye.“ Jiwê tenê zanyaran guhdarîkirin dikane mirovan bigihîne rastiyan.“ Birêz Bînder di ragihandina xwe ya berfireh de wiha pêde diçe:

„Piraniya gelên li Anatolyayê dijîn, 40 000 sal berê jî li vir, li ser vê xakê jiyane. Rika bi sala 1071 an re Anatoluya xwe guhezandiyê tirkayetiye, tenê efsane /çîrok e. Komên ku ji Asyayê hatine, tenê li dor rêjeyeke ji % 10, 15 an e. Li gel wê baş nayê zanîn, ka yên ji Asyayê hatine jî, Afagan, Îranî yan jî Tirk in, ji hev derxistin gelek dijwar e. Genên li Tirkiyê ta berê mîladê ev rengê xwe yê îro wergirtiye. Yên hatine jî di nava gelê vir de bi tevahî helyan e û wenda bûne.“

Belê di vê daxuyaniya zanistî de xuya dibe ku genê Kurdan li vir serdestî hildaye û yên dû re hatine di nava xwe de helandine. Dewleta Tirk jî hewldaye ku li ser inkara Kurdan nijadeke ji gelên cûda biafirîne, û hetanî radeyekê jî bi ser ketine.

Lêkolînen genolojiyê yên din:

Xebata Y-DNA ya di sala 2004 de bi aliyê saziya [Excavating Y-chromosome haplotype strata in Anatolia](#) ve hatiye pêkanîn, lêkolîn û dazanîneke têr û tijî ye, heta dema rastî xuyakir, dewleta tirk bi boneyên cûda pêşî lê girt, ev sazî radigihîne ku li Anatolyayê tenê ji %3,4 genê asyayî heye. Ev nexşeya li jêr jî nexşeya wê ye. Di vê nexşeyê de rengê şînê vekirî cihê genên Hind - Ewropî (Kurd, Ermenî, Grêk û çandên berê, rengên din jî tevlihev in (Hînd- ewropa, Tirk, çerkez, Ereb, afrîkayî û gelên din) Ev nexşe bi tena serê xwe hemû rastiyan li ber çavan radixîne. Ji ti gumanî re cih nahêle. Bes ew her li ser rika xwe ne.

Turkish DNA Project data

Wer xuyaye tirsä dagirkerên Tirk jî di vir de ye û dijminahiya Kurdan jî ji vê rastiya genelojiyê tê. Ditirsin ku rastîya heyî derkeve û hemû hewldanên wan ên ji bo projeya neteweyek tirk afirandinê ku li ser derew û canbazîyan rûniştîye vala derkeve. Li gel genê mirovan xwerû jî di warê ziman û zanyariyên bi ziman re têkildar de derketina rastiyan jî ew xistine nava dilbîzdînê. Ji bo vê li ser hev genologên rastiyan şêlû û belovajî dikin afirandine û hewl didin ku wan bikarbînin.

Li ser politika ziman ya Îttahat Teraqqî çend gotin

Bingehê nijadperestiya Tirk di civîna Îttîhat Teraqqî ya ku di mijdara 1910 de li Selanîkê pêkhatibû de hatiye avêtin. Di wê civînê de ev biryar hatibû girtin: „**Ji bo ku em bikanin niştîmanperweriyê di nava Tirkan de bidin rûniştin û pêşî li netewperestiya mîkro ya gelên din ên di nava xaka Osmaniyan de dijîn bigirin, divê teqez di hemû dibistanên heyî de ders tenê bi tirkî were dayîn û pêşî li zimanên din were girtin!**“

Roja 23 adara 1916 de jî biryara di nava sazî û şîrketan de tenê destûra bi tirkî nivîsandin dayînê, hate girtin. Hemû şîrket neçar man ku qursên Tirkî vekin û fêrê tirkî bibin.

Wê demê Omer Seyfêtin di rojnameyekê de wiha nivîsibû: „**Tenê xwedî li armanceke netewî derketina Tirkan dikane Osmaniyan ji vê rewşê rizgar bike.**“

Ziya Gökalp jî di helbesteke xwe de wiha dinivîse:

**„Divê li ba her ferdî hestê netewî, anane û ziman yek be
Ey mebûsên paqij li wê qadê cihê Boşoyan (mebûsê Rûm)) tine...“
Ewladên te li ser sînoran bi dil û can can didin
Ey Kurê Tirk a ew der e welatê te...“**

Ne tenê ev, ew nijadperestiya xwe wisa di gelên li Anatolyayê ku nava xwe de helandine de dane rûniştin, mejî wisa korkirine, hemû kirine parêzwanê zimanê tirkî, bê zimanê tirkî her zimanî wekî cûdaxwazî û netewperesî dane pejirandin. Ji wê dema em di nava Kurdan de bêjin, „em jî di her warê jiyane de zimanê kurdî bikarbînin“ hima xwenda û ne xwendayê Kurd ên mejiyên wan bi wê bangasiya dagirkeran herimîye, me bi netewperestî û nijadperestiyê tewanbar dikin. Lê yê Tirkan mîna fermanekî xwezayê ya tanriyê Taklamakanê bin dipejirînin.

Belê hewldanên nijadeke ji derewan afirandinê, komkujî û koteka di vê pêvajoyê de daxistine qada jiyane, bê belge û dane, di jiyana rojane de jî xuya dike. Bes bi sedan belge hene. Me tenê ji bo têgihîştinê çend mînak girtin. Em niha jî berê xwe bidin bingehê zimanê wan.

Ma proto-Tirkî heye?

Li ser vê mijareya „Proto – tirkî“ gengeşî gelek zêde ne, lê di encamê de gişt digîhîjin rastiya nebuna wê bingehê. Ji wê piraniya zimanzanên wan jî wiha dinivîsîn: „Di bingehê xwe de „proto – tirkî“ tine, tenê mîna ku bingehê wisa hebe, têngîhîştineke wisa hatiye afirandin. Di rastiye de li ti demê li ti derê „Proto-tirkî“ nehatiye axaftin û ti nişaneyên wê jî tine. Yanê ne li Taklamakanê, ne li Gobî, ne li Nura Lokê, ne li Kazaxîstanê, ne di nav wan çend rêzên nivîsên Orhûn de û ne jî li derekî dinê bingehê wisa û nişaneyên wê jî tine. Ev angaş tenê bi awayê modeleke teorîk ya hin yekîtiyên xizimtiya hin ziman û devokan e.

Lê serkariyên vî navî li xwe kirine, hewldane ku vê rastiye veşêrin, berpîrs û hêzên ewlekariya wan dewletan jî ji bo pejirandîndayîne tim kotek nîşan dane û hemû rê û dirbên lêkolînanê wê rastiye girtine, ji wê lêkolîneran li ser wê mijarê bi têngîhîştina zanyariyê bêtir tenê bi awa û rengên serkarî dixwazin nivîsîne. Mînakên nebûna bingehê „Proto - tirkî“ pirin, bi taybetî jî ev nivîsa rojnameger Îsmet Berken her tiştî bê kêmasî û bê guman zelal dike. Îsmet Berkan ê ku berê kolonnîstekî rojnameya Redîkalê bû, niha di rojnameya Arti de dinivîse, di gotara xwe ya roja 01.03.2007 an di Yenîozgurpolitikayê de derketibû de, wiha nivîsibû:

„Ez gelek caran bi SK Turgut Ozal û S. Demîrel re çûm komarên Tirkî yê Asyayê. Gelek zanyar, dîrokzan, lêkolîner, rojnameger û Prof. Yusuf Halaçoğlu jî bi me re hevrêyî dikir. Piştî mê Nivîsên Orhûn û Kul Tîgîn jî ziyaret kir, di navbera me de li ser nijada “Tirk” gengeşiyên bi tîn dest pêdikir. Di encama gengeşiyê de me giştan pejirand ku bi navê Tirk, nijad û gelekî tine, lê zimanê Tirkî heye! Li gel wê me pejirand ku hemû nivîsên mixî (Yazitlar) û dîrokî bi zanistî şaş hatine tercumekirin. Lê me ev ranegihand bala giştî.“

Gelo ji vê wêdetir pêdivî bi mînakên din hene?

Zimanê wan ya heyî jî li despêkê di rewşeke pir teng de bû, ne zimanê zanyariyê bû:

Em bersiva vê ji çavkaniyên wan bigirin.

Ziya Paşa di gotara xwe ya bi navê „şîr ve îna (helbest û avabûn)“ ya ku roja 7 îlona 1868 an di hêjmara 11 a Hurriyetê de hatibû weşandin de wiha dinivîse: „**Gelo ziman û helbesta gelê ku em jî endamê wê ne, heye?**“ dû re wiha pêde diçe: „Di berhemên wêjeyî yê zimanê me de gotinên tirkî pir kêr in, nagîhîje ji sisyan yekan jî. Dama şirovekirinê de gelek têngînanê têklihev tîn bikaranîn, ji bo têngîhîştinê pêdiviya mirov bi ferhengên heye.

Orjîna nivîsê:

“*Münşeat-ı Feridun ve asar-ı Veysi ve Nergisi ve sair münşeat-ı mutebere ele alınsa içlerinde üçte bir Türkçe bulunmaz. Ve bir maslahat ifade ederken bedî ü beyan fenleri karıştırılarak, ibraz-ı belâgat için öyle müşevveş ve müteabiü’l-izafat ibareler yazmışlar ki Kamus ve Ferheng beraber olmadıkça ve bir adam fenn-i meani ve adab-ı Arabda kemal-i mahareti olduktan sonra âdeta bir ders mütalâa eder gibi bir çok zamanlar sarf-ı zihn etmedikçe manasını istihraça muktedir olamaz.*”

Di nivîseke Murat belge ya di kovara Bîrîkîmê de hatiye weşandin de wiha tê ragihandin. „...wê çaxê (di despêkê de) di rojnameya Hakimiye Millîye de ev hatiye weşandin; „Divê em bê ku li çavkaniyên peyvên di nava gel de tîn bikaranîn gerîne, wan peyvên tîn bikaranîn, rasterast weke peyvên tirkî bipejirînin!“

Di malpera akademî edu. ...rumca ve yunanca.. de mijara bandora zimanê yunanî tê ragihandin.

Em ji wê jî mîna keke piçûk bigirin:

Di xebata: Konferansa Zimanê Tirk ya navnetewî de ku di sala 2008 de bi aliyê du zanîgehên wan ên bi nav û deng ve hatibû pêkanîn de mijara bandora rûmî weke jêr hatiye ragihandin:

(III. Uluslararası Büyük Türk Dil Kurultayı (Bilkent Üniversitesi ve Lefke Avupa üniversitesi yayınları 2008 293 -299) bi aşîkarî radigîhîne:

1 – Piraniya navê sewze hetanê hin cisnê gemim an bi rûmî /grêkî ne. Yanê ji bîber (îsot) bigire hetanî pirasa û yulafê (xirpûk) navê 50 nebatîyan li pey hev rêzkirine.

2 – Navê hemû berhemên ji deryayê derdikevin jî bi giranî bi zimanê girêkî ne.

3 – Ji navên bûyareyên xwezayî wek „poyraz“ bigire hetanî navên ernîgarî „körfezê“ heta peyva „paçavra“ jî bi rûmî ye.

Di vê xebatê de navê 250 peyvên hatine rêzkiriyê, tev de bi grêkî û rûmî ne. Yanê navê riwêk, sewze, berên deryayê, rêvebirî, peyvên zanistî yên girêkî diçe 1000 peyvî dibîne. Bi kêmasî ewqas jî peyvên xas kurdî, weke „dayî, dayîza (teyze), gogerçîn û û“ peyvên aşîkar, wek pêşîn, bazar û hê wekî din di nava zimanê wan de hene. Li gel wan gelek jî gotinên Fransî, îtalyanî û îspanyolî di zimanê wan de hene. Rast dema mirov van hemû gotinên biyanî ji nava zimanê wan derxe, çend gotinên wan dimîne?

Ji her gelî Sadrazamên wan hene, lê ji Kurdan tine.

Ji ber ku mijara bandora rûmî/grêkî vebû, dixwazim vê jî lê zêde bikim. Li gel zimanê Rûmî û Grêkî gelek Rûm û Arnavût bûnin sadrazam, ji Rûman deh wezîr û Zadraxamên weke Zaxnos Paşa, Rûm Mehmet Paşa, Mesih Paşa, Yunus Paşa, (Parmaksızoğlu, s.456) hene. Her wiha ji Sirban û ji Arnavutan jî gelek sadrazam derketine.

Lê, lê, lê yek Kurdekî di nava Sadrazam û wezîrên wan de tine. Kesên weke Molla Guranî jî tenê û tenê bi awayê mamostetiyê roleke xizmetkariyê wergirtine. Û îrojî nahêlin Kurd bibin serokkomar, serokwezîr û serok kizîr.

Kurdan li hemberê vê tenê sitran „Mîrê min mîrê mîran e, li qonaxên wezîr û padîşahane“ strane.

Her dem devşîrmeyên riçalên xwe înkarkirî di xizmeta wan de bûne

Her û her biyanî ew û bingehê wan pesinandine û bûnin hîmên wê nijadperestiya wan a tund. Hima çend navên nas.

Mustafa Sâmiî Rifat Bey (Yalnizgil) (1875, İstanbul- 3 Aralık 1932, Ankara), Bi xwe kesekî cihû ye. Berê di dibistanên cihuyan de xwendiyê. Ji aqildêr û pesindarên zimanê tirkî yek e.

Mustafa Samî Rifat; ne profesor û ne jî pisporê ziman e, tenê ruştîye (lîse) xwendiyê. Lê serokê yekem yê Saziya zimanê Tirk (TDK) ye. Her çendî erebiya wî pir kêmbûye, dîsa jî cara yekem qaşo wî û Mehmet Akîf Ersoy (erebiya wî jî ne erebî ye) „Dîvan-î Lûgat-î Tirk“ wergerandine ser tirkî (gelo bi çi fendî). Eh dema wî û Mehmet Akîf Ersoy wergerandibe, êdî hewce nake ku mirov li ser „Divan -î lugat -î Tirk“ biaxive.

Mehmet Akîf Ersoy. Bavê wî arnavûtê bajarê Kosovayê ye. Kalikê wî ji serokên pomagatan e. (Köyqorucusuyê li sirbîstanê. Pomagat) Ev gotina „pomagat“ bi sirbî ye û tê wateya cerdewan /qorucuyan). Navê Pomakan jî ji wir tê.

Ahmet Cevat Emre: Ji rûmên Gîrîtê ye, bi devoka grêkiya Gîrîtê diaxive, lê devokên grêkî yên din pir baş dizane û ev kes zimanzanekî Tirka ye. Çi xwendiyê ne zelal e, bes navê wî jî di nava zimanzanên Tirkan de derbas dibe. Her wiha hin kesên wekî wî yên din jî.

Mijareyeke balkêş jî ev e: Tevahiya aqildêr û rêberê têngîhîştinên wan ên zimanî biyanî ne.

Pan-turkizim bi aliyê Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu, Hüseyinzade Ali yên li Rûsayê hatine dunê û li wir xwendine ve hatiye pêşkêşkirin, yanê bavê Panturkîzmê jî di bingehê xwe de nijad biyanî ne. Hûn dikanin li nivîsa Yusuf Akçura, ya ku wî di sala 1904 an de bi navê “Üç Tarz-ı Siyaset” nivîsiye, binêrin

Li gel wê; bavê Teoriya Ziman û roj (Güneş-dil teorisi) Dr. Phil. H.F. Kvergie e. Wî ev fikra daye wan û qaşo jî wan re rêberî kiriyê. Yanê tirkayetî û fikrê wan û xizmetkarên wan tev de biyanî ne. Kurd jî tenê leşker û weke gorîyan hatine dîtin.

Kongreya yekemîn ya Jön Tirkan li Parîsê di mala senetorê Firansîz Lefèvre-Pontalis de hatiye lidarxistin, 47 kes tevê vê kongreyê bûne. (Ev agahî di gelek belge û kovaran de hene. Mînak „Akademi.edu, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 1, Sayı 5, 2008*

Dîsa kongreya Jön Tirk II. Li Parîsê Kurd ne tède, bi tevlêbûna hemû kom û komikên li Parîsê û Federasyona şoreşger ya Ermenîyan (Taşnaksutyun) 29 kanuna 1907 pêk tê. Hûn dikanin li vê berhemê jî binêrin. „Abdullah A. Cehan Osmanlı Devleti'nin Sürgün Politikası ve Sürgün Yerleri.”(PDF).

Xeta Îttihat Terakî netewperestiya xwe herî zêde ji mareşalê Alman yê ku „Colmar von der Gölitz“ tê zanîn fêrbûye û bi pêşniyazên wî kesî û biyanîyên din ev têgîhîştin berfireh kirine. Belê ji bavên netewperestiya Tirkan yek jî Mareşalê Alaman Colmar e. Yanê Colmar Mamosteyê wan, Kemal jî mamosteyê Hîtler e.

Bi bandora vê;

Ta di sala 1915 an de bi navê Mekatib-i Hususiye Talimatnamesi, fermannameyekê hatiye derxistin di wê de wiha radigîhîne: „Kêmar tenê dikanin di taxa xwe de dibistan û medreseyan vekin, lê divê di wan de jî dersên tirkî û dîroka Tirkan bi aliyê mamosteyên Tirk ve were dayîn. Li gel wê dem bi dem bi aliyê wezaretê perwerdê û rayedarên dewletê yên li herêmê ve were kontrolkirin (Maarif Nezareti ve mülki amirler) mijar bi berfirehî di İhtimal Dergisi Yayınevi, Ankara 2016, ss. 283 -303.8 Ercan Uyanık, a. De heye.

Di serdema Komarê de jî heman reng heye. Ew kesên ku di civînên „korî ziman“ ya Stenbolê de cih digirin û li wir „Bingehê bîrdoza Roj – Ziman û dîrokê (Güneş dil teorisi) berfireh dikin, yek ne tirk e, ne jî zimanzan e. Yên tê de cih digirin, ev in: Hamît Zubeyr, Agop Martayan, Hakki Nezihi, Naîm Hazim, Ahmet Cevdet, Necmî Dîlmen, Hasan Reşît Tankut û yên din.

Friedrich Wilhelm Radloff, navê wî yê bi rûsî „Wassili Wassiljewitsch Radlow“ (Rus-Alman) Ferhengê hin devokên asyayê dinivîse. Lê hîç nakeve nava etîmolojîya peyvên, bes peyvên tînan bikaranîn û bersivan wan ya rûsî û almanî dinivîse(ji bo leşkeran). E. k. Pekarsky ji bo leşkeriyê ferhengokek Yakutî û rûsî dinivîse. Eh evana jî dibin çavkaniyên zanyar û etîmologên Tirkan. Em ji Oskar Mannê mîsyonerê ku mejiyê hin Kurdan tevlîhev kirî dizanin, ka van lêkolînerên ewropî çî nivîsîne. Belê çavkaniyên wan ev kes in. Em disa vegerin ser mijara „Korî ziman“ ya li Stenbolê. Ji ber ku yên di van korî ziman de cih digirin ne pisporên ziman in, di gengeşiyên de hevdu rezîl dikin. Yê herî zêde peyvên nû çêkirine, yan jî ji zimanên din girtine hinek guherîne û ji zimanê tirkî re kirine mal yek jê Zîya Gökalp e.

Murat Belge di gotareke xwe ya di kovara Bîrîkîmê de Zîya Gökalp keskî wek makîneya peyv çêkirinê dinirxîne. Murat Belge vê mînakê dide „XMR“ ya erebî girt û kir „hamûr“

Em mînakek ji paşgir û peyvên biyanî peyv çêkirinê bigirin.

Peyva îngilîzî „cup = kap“ girtin bi alîkariya wî peyvên nû çêkirin. Çend mînak: Pîslîkkabi, sukabi, yemekkabi, ayakkabi, denevkabi ûû.

Li gel Zîya Gökalp Nurullah Ataç jî ji makîneyên peyv çêkirinê yek e. Her wiha yên din jî, heta Mustafa Kemalê wan jî peyv çêkirine.

Hîma bigire hemû rayedarên komara Tirk di destpêkê de peyv çêkirine, Heta ev peyvana jî: „Er, subay, kurmay, genel, özel, evrensel, kutsal, önemli, arıtmak, ısı, esenlik, erdem, kıvanç, konuk, afrîndeyên Mustafa Kemal in. Çavkanî (Atatürk ve Dil...”, s. 56. 675 Zeynep Korkmaz, “Atatürk ve Dilimiz”, Ankara Üniversitesi'nin 60. Kuruluş Yılı Armağanı, AÜ Basımevi, Ankara 2006.)

Di korî Ziman ya sisyan de ku bi fermana Mustafa Kemal pêkhatibû, li ser vê biryarê radiwestin:

1. Peyvên bi bingehê xwe ve tirkî ne,
2. Peyvên bi rêya texlît û wergerê [onomatophe],
3. Peyvên ji zimanên biyanî hatine girtin [a) Yên rasterast ji wan ziamanan hatine girtin, b) yên li ser zimanekî din re derbasê tirkî bûne.

Civînên korî ziman yên li pey vê civînê jî hima bigire li ser heman bingehê dimeşin, le ne mijara me

ye, ev wek mînak bes e.

Rusan jî tim dijminahiya Kurdan û xizmeta Tirkan kirine.

Murat belge, di „Bianetê“ de li ser vê mijara Rûsan û bêbextiya wan wiha dinivîse:

„Polîtîkayeke rûsan ya Kurdan ji bakurê Kurdistanê (cihê dagirkirî) derxistinê heye. Lê naxwazin bi kuştin, bi derbiderkirinê ji axa wan derxin. Murat Bardakçiyê ku bi salan deftera Talat Paşa (pirtûka bergreş) li ba xwe hiltîne, dû re hêdî hêdî hin beşên wê radigîhîne bala giştî, lê mejûyê serdema nivîsandina vê defterê nade. Eger wî bîst sal berê ev agahiyên di defterê de ragihandiba bala giştî, emê niha di pevajoyekê hê pêştetir de bana. Bi dîtina min ew agahiyên di wê devterê de di dawiya sala 1915 de hatiye nivîsandin. Tenê anegorî deftera Talat Paşa 1,5 mîlyon Ermenî ku ji %80 yî wan tê derbiderkirin. Li gel wê mîlyonek Kurd û bi qasê 200 000 tirk û yên din tèn koçberkirinê. Talat Paşa li dij plana Kurdan li dor Helebê bi cihkirinê derdikeve. Ew teqez dixwaz ku Kurd li cihên misliman lê kê mîn, werin bi cihkirin.“

Min di navbera salên 1972 – 1975 an li gundê „Bêşkiz“ za Sungûrlu /Çorimê mamostetî kir, ez gelek di nava gundên Kurdên Çorimê de geriyam. Piraniya wan di serdema dagirkeriya Rûsan de hatibûn ji Kurdistanê hatibûn derbiderkirin.

Heyeta biryara rewşê: “Tirk, Arnavut, Ermeni û Yahudiyek”

Di nava rêvebirên meşrûtiyeta dudyan de ti rola Kurdan tine, heta di belgeyan de navê wan jî derbas nabe. Mîna ku ew di nava sînorên Osmaniyan de hîç tinebin, wisa nêzîkê Kurdan bûne. Hima bigire di ti demên Osmaniyan de jî ev tine. Tenê hin kesên wekî Îdrîsî Betlîsî di forma Korucî û ajanan de hatine bikaranîn. Îro jî serokê îstixbarata wan Hakan Fîdanê Kurd e û gelek cerdewan /qoricîyê di bin çek û di parlamentoyê de hene. Ji xwe Alparslanê wan jî Mervanî ji bo armanca xwe bikaranîn, piştî di şer de bi ser ket jî ti daxwaz û rengê Mervanyan nepejirand. Çima Mervanî bûn alavên destê wan ev jî mijara lêkolîn û gengeşeyê ye.

Di malpera Akademî.edu de li ser pêkhate û komên di meclîsa Meşrûtiyeta dudyan de bi hev re dixebitin wiha dinivîse:

„Guhertina di meclîsê de bi hevkarîya gelan, yanê Arnavut, Ermenî û Yahûdî (eh Rûm jî tine, Kurd jixwe kevoka di rikeha wan de ye.) biryarara guhertinên hatibûn girtin, ji bo Ebdulhemîte II. ji wê biryarê agahdarkirinê, ji Tirkan Arîf Hikmet Paşa, Mebûsê Draçê yê Arnavût Esad Toptanî Paşa, Mebûsê Selanîkê Emanuel Karasû (yahudîye) û Ermenî Aram Efendî çûn...“

Di serdema Selçûkiyan de ziman

Ji ber ku mijara me zimane wî tenê ji bo bi bîranînê ve agahiya girîng jî bidin: Her çendî dewleta Tirk Selçûkiyan wekî Tirkên asyayî destnîşan dikin jî, Di dewleta Selçûkiyan de zimane wêje û nivîsandinê Farîsî, Jîmanê zanyariyê jî erebî ye. Zimane tirkî ti rolekê nalîze. Di ti daneyan de behsa wî jî nayê kirin.

Etîmolog, werger û dekbaziyên wan

Min çendî û çend caran wiha nivîsîbû: „Her dewleta ku nû tê damezrandin, ji xwe re netew, ziman, dîrok û çandekê ji vir û ji wir, li ser hin qaşo daneyên ku bi giranî li ser vir û derewan avabûne, diafirîne. Ev xala bingehîn ya netewdewletê ye.“ Di vî warê dekbaziyê de jî herî zêde dewleta Tirk û rêveberiya wê li ser tevahiya daneyên berdest bi sextekariyê kone listîye, hemû rastiyên heyî tineyî belovajî û şêlû kirine. Hima bigire di bin her kevirî de ji xwe re tişteke lihevanî dîtine. Ev ne rika min e, hemû pîspor ve dibêjin û daneyên heyî jî ve tégîhîştinê bê kêmasî erê dikin. Mînak; çend rêzên nivîsên mixî yên li ser kêlikên Orhûnê (Orhûn yazitlari) û çend gotinên Mahmudê Kaşkarî, uyguriya piraniya gotinên wê ji zimane taxorî hatiye wergirtin ku bingehên wan digîhîjin zimane din wekî belge nîşan dane. Niha jî; „ilk türkçe, orta türkçe“ nizamim çi pêve kirine, bi destên kesên di

zanîngehên xwe de perwerdekîrî, Dr. yên ji bironzê bi sitivanga wan ve darvekirî, hewl didin ku van lihevanînan wek zanyariyê bidin pejirandin. Bi giranî jî bi wan, bi hin navê biyanî hin tişt dane nivîsandinê û bi navê zanyariyê pêşkêş kirine, aha ji te re etîmolojî û zanyarî. Em jî hewl didin ku van çiv û çivanokên wan ên bi her awayî nixumandî derxînin û wan çivan sererast bikin. Lê mixabin ku vê sererastkirinê jî kesên qaşo bi nijadî ve ji me ne, lê bi Dr. û qirawata wan hewl didin ku van hewldanên me vala derxînin. Hele yên erebî xwendine, xwedê dijminê herî xirab jî ji wan biparêze. Tevahiya cihanê bi doxîna erebî ve girêdidin. Lê îro êdî baş tê zanîn ku erebî piraniya peyvên akadî ji ser aramî re wergirtiye. Peyvên teknîkî ji grêkî, peyvên felsefîk ji zimanê Arî, peyvên avadaniyê ji kiptî /Misir-Fraunan wergirtiye. Li gel wan gelek jî ji zimanê fenîkeyî, îtalyanî û zimanên din jî girtine nav zimanên xwe. Mînak; „Qelem“ ne erebî ye, êdî baş tê zanîn ku ji zimanê hîndî hatiye girtin.

Sextekariya herî mezin jî ya wergêran e. Bi navê Dr. Prof, nizanim çi qarnaqîsî tiştên wergerandine tev de belovajî kirine, xwerû jî navê Kurdan di her nivîsê de guherîne.

Werger û weşanxaneyên zimanê tirkî çi wergerandine ser tirkî di nava çarçoveya bîrdoza tirkayetî de werger pêkanîne, bi taybetî jî dema tekstên cûda ji zimanekî din wergerandine ser zimanê xwe, bi peyv û daneyan lîstine. Di vî warî de gelek mînak hene. Di bin gelek serenavên jêr de mînakên vê hene, em di nava wan mînakên de bixwînin.

a) Dema Macar (Ungarn) dest bi lêkolîna dîroka xwe dikin, Zanyarên xwe dişinin Asyayê. Piştî lêkolînan digihîjin wê encamê ku ji 7 eşîrên Macaran pêktîne yak jî eşîra Kurd- Gyarmat e (Bi macarî: Kurtu, Kirth, Kyurta.) lê dîrokzanên Tirkan peyva macarî ya bi Kurdan re têkildar wiha wergerandiye tirkî:“Körtle“. Di rastiye de ev gotin bi tena serê xwe rastiya sextekarî û dekbaziya wan li ber çavan radixîne. Lê em bi mînakên hê beloqtir bidomînin.

b) Piraniya wergerên wan bi dekbaziyan dagirtîne. Profên wan dema werdigerînin, bi giranî navên Kurdan û peyvên bi kurdan re têkildar diguherînin. Mînakek ji qaşo Prof. Dr. A. Agirakça (çavkanî Bedel Boselî)

İbnü'l Esir'in İslam Tarihi kitabı ORJİNAL ARAPÇA KİTAPTA KÜRTLER YAZIYOR

وفيها: كانت وقعة للزنج انهزموا فيها وكان سببها: أن محمد بن عبيد الله كتب إلى علي بن أبان بعد الصلح، يسأله المعونة على الأكراد الداران^{Kürtler}، على أن يجعل له ولأصحابه غنائمهم، فكتب علي إلى صاحبه يستأذنه، فكتب إليه أن وجه إليه جيشاً وأقم أنت، ولا تنفذ أحداً حتى تستوثق منه بالرهائن ولا يأمن غزوه والطلب لئاره. فكتب علي إلى محمد يطلب منه اليمين والرهائن، فبذل له اليمين، ومطلة بالرهائن، فلحصر علي الغنائم أنفذ إليه جيشاً فسير محمد معهم طائفة من أصحابه إلى الأكراد، فحرقهم الأكراد فقاتلوهم، ونسبت الحرب، فتخلى أصحاب محمد عن الزنج، فانهزموا وقتلت الأكراد منهم خلقاً كثيراً.

Prof. Dr. Ahmet Ağırakça Türkçe çevirisinde KÜRTLER YERİNE TÜRKLER YAZMIŞ (Sahtekarlık)

“Bu yıl içinde zenciler giriştikleri bir savaşta mağlup olmuşlardı. Aralarında akdettikleri barıştan sonra Muhammed b. Ubeydullah Ali b. Eban'a mektup yazıp **Türkler** karşı kendisine yardım etmesini istemiş ve elde edecekleri ganimeti aralarında paylaşacaklarını söylemişti...

... Ancak Ali'nin ganimet elde etmek hırslından dolayı duramamış ve Muhammed'in yanına ordu göndermişti. Muhammed'de bu gelen zencilere bir grup askerini katmış ve **Türkler** üzerine göndermişti. Ancak **Türkler** karşısına çıkıpta çarpışmaya girince, aralarında şiddetli bir savaş meydana gelmiş, Muhammed b. Ubeydullah'ın adamları zencileri yalnız bırakıp geri çekilmişlerdi. Böylece onlar büyük bir hezimete uğramışlar, **Türkler** de onlardan büyük bir kitleyi öldürmüşlerdi.”

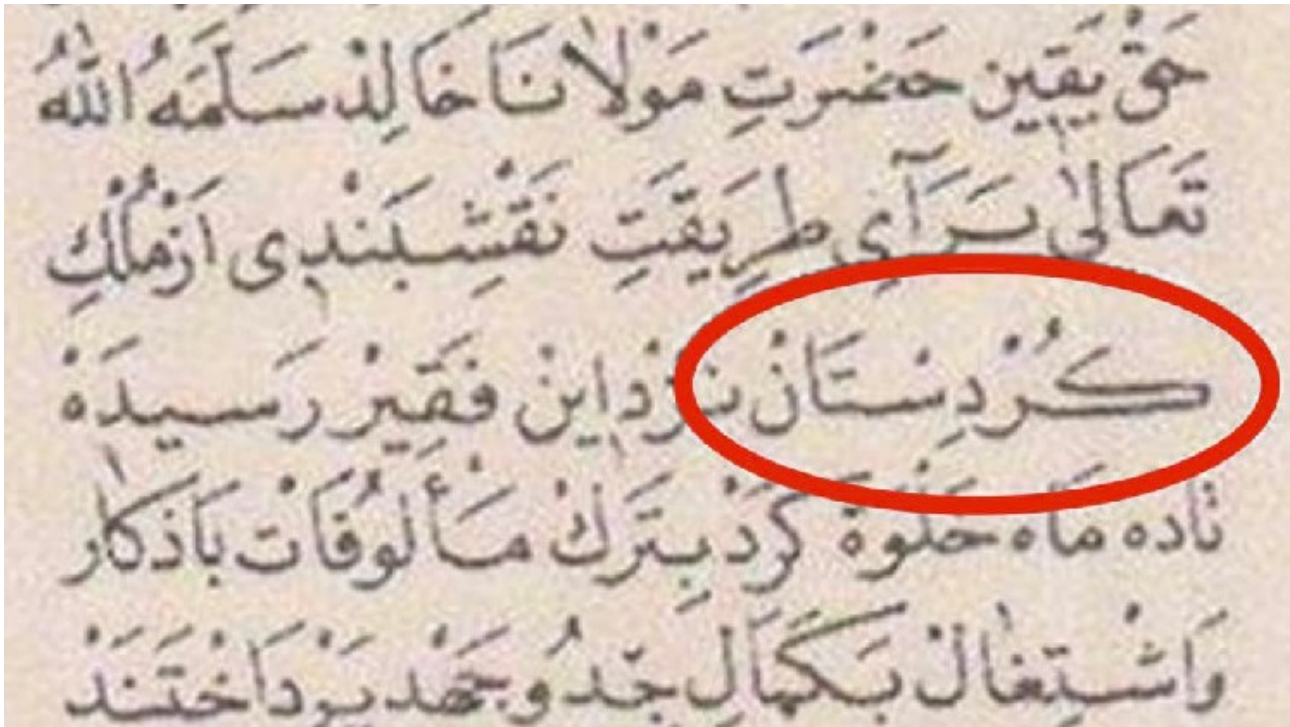
c) Prof. Dr. û etîmologên Tirkan ne tenê nav û daneyên bi Kurdan re têkildar yên di nava sînoren dewleta Tirkîyê de tev de guherîne, Wan di mijara Kurdan de belgeyên fermî yên dewletên din jî bê ku şerm bikin guherîne, Mînak; navê Şêx Xalidê Neqîşbendî tehrîf kirine. „Şêx Xalidê Neqîşbendî ye Kurdistanî“ ew

kirine Ereb. Em ji nivîsa Fener Rojbîyanî bixwînin:

„Şêx ‘Ebdullah Dehlewî herwisa tîne ziman (Mulkî Kurdistan).

Di hemû berhemên Şêx Xalidê Neqîşbendî yê Şarezorîyê kurdî ku ji alîyê dewlete tirk ve hatine wergerandin ser zimanê tirkî ew peyv (Mulkî Kurdistan/مُلْكِ كُردستان) ji nav kitêbên tirkî rakirin û veşartin û her çi îmaj û peywendî bi kurdbûn wî veşartin û hertim Mewlana Xalid wekû Erebe bexdadî pêşkêş dikin û bi siyaset û zanistî dixin serî û mejîyê miletan.“

Orjîna nivîsê li jêr e hûn dikanin lêbinêrin.

d) Ew goristana li Axlatê ya navdar hima bigire ti têkiya xwe bi Selçûkiyan û Tirkan re tine, lê dewleta wan di sala 1960 de bi fermaneka serkeriya dewletê ya demê (cunta leşkerî) navê wê kirin „Selçûk Mezarligi /Goristana Selçûkîyan“ Di malpera Bîtîlîsnameyê de gotareke hêja û gelek berfireh li ser vê mijarê heye. Yê bixwaze di vî derbarî de agahiyên têr werbigirin, dikanin têkevin wê malperê û wê gotarê bixwînin.

Mînakên wiha bi sedan e. Gelek caran jî gotina „Kurd“ nanivîsîn, yan jî di cihê wê de gotinekê hîç nayê têngîhîştin bikartînin. Etîmologên Tirkan jî bi giranî van çavkaniyên tahrîfkirî û yên dişibin van çavkaniyan bikartînin.

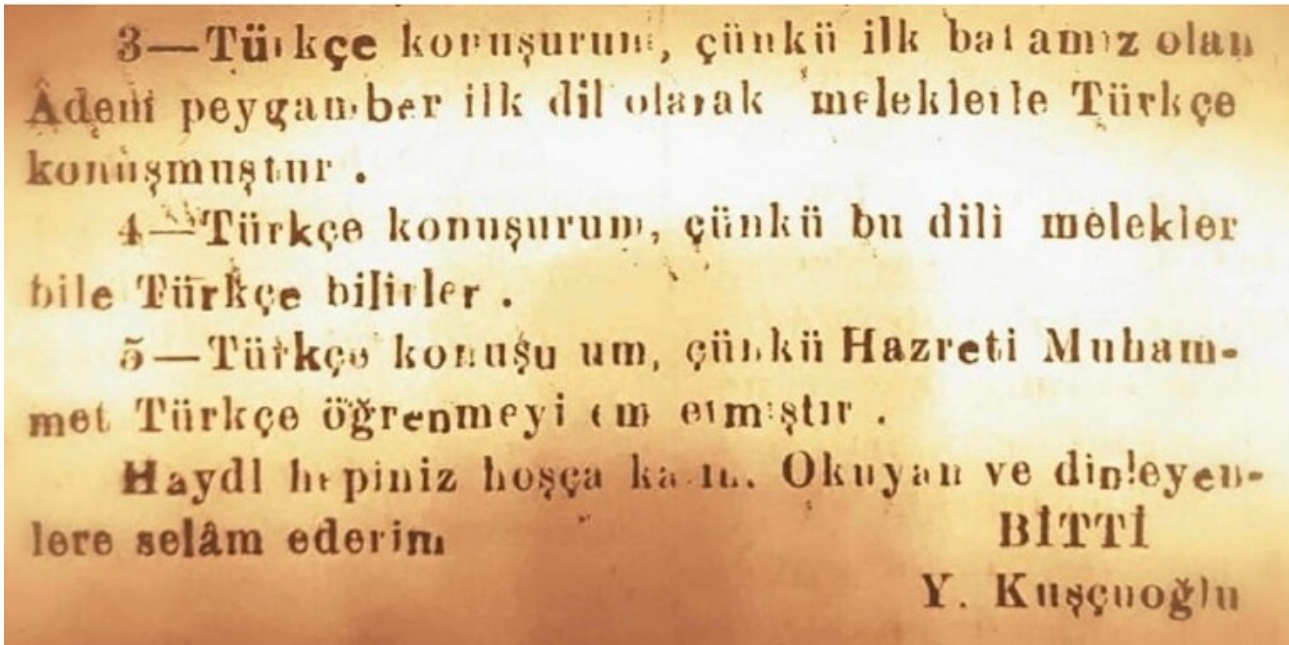
e) Prof Dr. Abulwahap Kara li çavên cihanê nêrîye û derewekî li hewa teqandiye di malpera xwe de wiha nivîsiye: „Kazakistanda Saka Türklerî kralîçesînin Fîlmî çekîldî“ Hopala, çi tîkiliya Tomrîsa û Tirkan bi hev re heye?

1 – Di wê serdemê de di ti belgeyî de navê Tirkan û eşîrên tirkan di piyasayê de tine.

2 – Carê Tomrîsa kralîçeya serweriya Massagetan e, Baş tê zanîn ku Serweriya Massagetan konfederasyoneke eşîrên Kurdan e. Di nava wê konfederasyonê de Masekan, Reşî, Alanan, Reşkotan, Sakan, Bûsan, Taxorî û yên din hene. Heta hê îro jî bi wî navê „Masekan“ eşîrekî kurdan heye. Saka jî îro li Bazîdê, Kafkasyayê, li Tacîkîstanê hene û bi devokeke kurmançî diaxivin. Alanan ji sînorê Çînê bigire hetanî Ewropê hatine. Mînak; Oset jî Alan in. Mirov dikane li ser internetê deweta eşîra Sakan jî temaş bike. Ji Herodot bigire hetanê dîrokzan û belgeyên Çîn û Hindîstanê tev de Sakan wek eşîreke Arî destnîşan dikin. Li gel wê Tomrîsa bi xwe keça generalekî Medan e. Yanê Prof. bi fermana ji serkarên xwe girtî li nava çavên cihanê dinêre, bê ku ji wan payeyên xwe şerm bike bi xwe bawer derewan dike.

f) Ne tenê etîmolog, dîrokzan û zanyarên wan, rojnameger û rojnameyên di siya wan de jî def û

zurna derewan germ kiribûn û hê jî dikin, heta ev di serê mirovên di rêzê de jî dane rûniştin. daku bikanin di mêjiyan de têgihîştinên derewên hatine kirin, biafirînin û bi rêya wan di bala giştî de bi cih bikin. Weke mînak: Di rojnameyekê salên siyî de bi serenavê „Afrînerê afrîneran Atatirk“ nivîsekî derketibû û tê de ev nivîsibûn (çavkanî Bitlisname): Ji kerema xwe re li vê nivîsa ku weke wêne hatiye girtin, binêrin:

Em li Almanayê di dema organîzekirina şahî û pîrozbahiyên bi gelan re bi sedan caran rastê vê mejiyê hatiye afirandin hatin. Her çendî rezîl jî dibûn, dîsa jî ew rika xwe didomandin.

g) Etîmologên wan hetanî salên heştêyî jî, dema bingehê peyvekê bigihîştin zimanê kurdî peyvên weke „yerlî dîl, eskî dîl“ yanê peyvên „çigehî û zimanê kevn“ bikardianîn. Bê guman ev jî ji bîr nedikirin; „... cara yekem di filan nivîsê de derbas bûye!“ Lê niha çavkaniyên şelû û nixumandinê zêde kirine. Dibêjin; „bi uygurî, nivîsên Orhûnê, Mehmudê Kaşgarî, kipçakça û nizamî çî tirkî... Ji ber ku zimanên cîran ji hev peyvên werdigirin, divê mirov van pirsana ji wan bike: „Ma ew gotinên di wan zimanan de hatine bikaranîn, gotinên wan zimanan in? Çiqas gotinên biyanî di nava wan zimanan de hene? Têkiliya wan zimanan û tirkîya îro çiqas bi hev re hene? Û û û...“

Qedexyên Ziman û berhemên.

Resmî qedexekirina ziman û berhemên kurdî baş tê zanîn. Pêdivî bi şirove û belgeyan jî tine. Heta berhemên ku sazîyên wan ên fermî weşandine, lê ew ji wan bi guman in, yan jî bi tîrsa dibe ku Kurd ji wan sûd werbigirin jî, qedexe dikirin û hê jî dikin. Di vê roja me de hê xirabtir e. Di vî warî de gelek nûmûne û belge hene. Li gel wê em dizanin ku li Wanê, Hekarî, Dêrsim, Agiriyê û li gelek deverên din jî hin nivîsên mixî bi bombebaran ruxandine, da tîkiliyên wan û Kurdan neyên zanîn, hin deverên dîrokî bi zanistî di bin bendavan de hiştin. Xwestin bi vê karê dîrokzan û etîmologên xwe hêsantir bikin. Dema dîroka gelekî û belgeyên zimanê wê yê dîrokî tinebin, ew û ziman bixwe jî li holê namîne. Mijar li ser vê pîndê ye. Em tenê mînakê ji birêz Mehmet Bayrak bidin bes e. Mehmet Bayrak di xebata xwe ya bi navê „Maxson“ de wiha dinivîse:

„...Fakulteya Ziman û dîrokê ta di salên 1940 de dest bi weşana monografîyên gundan kiribû, Lê ew mamosteyên sosyolojî û etnolojîyên ku ev kar dabûn destpêkirin û hin berhem weşandibûn, ta di nivê salê de ji kar hatin girtin...“

Û xebata ku min bi tevê akademisyenê elbistanî Prof. Dr. Refet Yinanç'ın û Dr. M. Elibüyük me di bin serenavê “Maraş Tahrir Defterleri- 1563” amadekiribû, her çendî qaşo weşanên TTK (Saziya dîroka

Tirk) jî bû, cunta 12 îlonê ew qedexe kir...”

Baş tê zanîn ku ne tenê di demên cuntayên leşkerî de her demê berhemên şiyarbûna Kurdan yan jî rastiyan bi Kurdan re têkildar hatine qedexe kirin. Li gel wê bi kamyonan berhemên kevn yê li bajarên Kurdistan barkirine û birine Konyayê û kirine odayên kozmîk. Bêguman ev mijareyan bi serê xwe ne û hêjayê lêkolînê bingehîn û bi belge in, ji bo bibîranîne ev bes e.

Kayum danîna ser şaredariyan bajarên jî bi armanca nixwimandina reastî û belgeyan e, Wan qayûman hin saziyan çandî – hunerîyan li wan bajarên hatibûndamezrandin qedexe kirin, berhemên bi Kurdan re têkildar (wek peykerê Ehmedê Xanî, Pirtukxane) rakirin. Ev tev de bi armanca pêşî li rastiyan girtinê hetine kirin û bi wê karên dekbazîyan hêsantir kirine. Yanê têkiliya wan qedexeyan jî bi pejirandîndayîna angaştên qaşo zanyar û etîmologên wan re têkildar e.

Em niha jî çavkaniyên Etîmologên wan yek bi yek binirxînin.

1 Nivîsên li ser kêlikên Orhûnê.

Em berê mînakek ji wan bigirin û çend pirsan lê wer bikin. Mînakek ji nivîsên Orhûnê ya ku hinek hatine sererastkirin bigirin.:

teşri : yarlıkadukin : üçün : özüm : kuutum : bar : üçün
kagan : olurtum : kagan : olurup : yok : çıgañ : bodunug :
koop : kuubratdım : çıgañ : bodunug : bay : kıltım[75]
üze kök : teşri ; asra : yagız : yer : kılıntukda :
ekin ara : kişi oğlu : kılınmış : kişi : oğlınca : üze :
eçüm apam : bumın kagan : iştemi kagan : olurmuş[75]
Üze teşri basmasar asra yir telinmeser Tüi bodun
iliğin törünjün kim artatı udaçı erti[
Bunça törüg kazganıp inim Kül Tigin özi ança kergek boldı.
Kaşım kagan uçdukda inim Kül Tigin yiti yaşda kaltı..“

Ev nivîs nivê wan nivîsên Orhûnê ne. Ji ber ku nivê nivîsê Orhûnê jî bi zimanê çînî, çend rêz jî bi devokeke nayê têngihîştinê hatiye nivîsandin, Bê wê ti tiştêk din tine. Yanê nikane bibe çavkaniya etîmolojiya wan, bi zimanekî din çavkaniyeke ne cidî ye. Lê dema mirov pirtûkên etîmolojiya Tirkî vedike bi kêmasî 1001 gotinan a bi vê nivîsê ve girê didin. Bi zimanekî zelal ev ne zanistî xapandineke û dekbazîyekê kone ye. Lewra piraniya kesên ev nexwendine û nedîtine. Yanê weke wê gotina gel: „Min li serê taxê aftingî avêt, hatim binê taxê û pê girt!“

Ji bo rastiya wê têngihîştinê em ji çavkaniyên wan mînekek bigirin: Di xebateke TDK (Turk Dil Kurumu) de ev mijara „Nivîsên Orhûnê“ wiha tê vekirin:

„Bê 7 rêzên dawiyê ya nivîsara Bilge Kağan, (Bilgä Qayan[1], Çince: 毗伽可汗, Pinyin: píjiā kěhàn, Wade-Giles: p'i-chia k'o-han) ku li aliyê wê yê bakur hatiye nivîsin her 24 rêzên din û yê Kul Tigin heman nivîs in, yanê tekrar e...“ Ango bi xwe dinivîsinin ku, ew nikane bibe bingehê etîmolojiya wan. Hem xwe diderewînin û hem jî weke çavkaniyeke dîrokî bikartînin.

2 – Mehmudê Kaşgarî:

Destnivîsara Mehmudê Kaşgarî di piyasayê de tine, ti kesî jî ew nedîtîye. Anegorî daneyên heyî *Muhammed bin ebî Bekr ibn ebî'l-Feth*, di dema Osmaniyan de ji ber destnivîsa Mehmudê Kaşgarî ev dîwana bi navê „*Dîvânü Lugâti't-Türk*“ ji nû ve nivîsîye. Niha nûsheya di piyasayê de ev nivîsa bi destan qopîkirî ye, yan jî ya di her nivîsê de behsa wê tê kirin ev e. Ku ev ji nû ve nivîsandin, yan jî qopî jî, piştî serdema Tazmînatê pêkhatiye.

Bêguman nayê zanîn ka Muhammed bin ebî Bekr çiqas sererast kiriye, lê zêde /kêm kiriye û çiqas guheriye. Di encamê de tê idîakirin ku Mehmudê Kaşgarî li dora 7 000 gotinê bikaraniye. Dema

mirov lê dinêre fêm dîke ku herî kê mîvê wan gotinên ku hatine bikaranin gotinên biyanî yê derbasê wan devokê tirkî bûne ne. Nîvê mayî jî, baş nayê fêmkirin û nayên zanîn ka jî kîjan devokî yan jî zimanî hatine girtin. Yanê tîkiliya xwe bi tirkîya îro re pir kê mîvê. Em mînakeke bi aliyê TDK ê ve sererastkirî bidin, divê em jî bîrnekin ku lêkolînerên bîr û îman Tirk ev nivîsîne, lê dîsa jî em çend mînakan jê bigirin:

*„Kaçan görse, anı Türk
Ayga anıg anıg aydaçı
Munar tegir uluglug
Munda naru keslinür*

Saziya zimanê tirkî ev wisa wergerandiye tirkîya îro:

„Onun Türk olduğunu gördüklerinde /Derler ki şeref /Ve haysiyet buna yaraşır /Ondan sonrası bundan mahrum kalır“ (Wergera wê ya kurdî: Dema dibînin ku ew Tirk e /Dibêjin şeref / û heysiyet li vê tê/ yê li pey jî ji vê bêpar dimîne.)

Ev jî:

koñ yilka yiti yigirmike "koyun yılının onyedisine" (Huvdehê sala mar)

Mînakek jî ji salnameya ajalan ya qaşo li ba Mehmudê kaşgarî hebûye (Divê ev bê gotin ku ev di dema transkripsiyonê de bi aliyê Tirkan ve anegorî tirkîya îro hatiye sererastkirin.

Ev salname rasterast qopya salnama Çînê ye, yan jî li ber wê hatiye çêkirin.

sıçgan yılı 'sıçan yılı' /sala mişk
ud yılı 'öküz yılı' /Sala ga
bars yılı 'pars yılı' /sala pars
tavışgan yılı 'tavşan yılı' /sala kêvroşkê
nag yılı 'tımsah yılı' /sala tımsahê
yılan yılı 'yılan yılı' / Sala Mar
yund yılı 'at yılı' /Sala hespê
koy yılı 'koyun yılı' /sala pez
biçin yılı 'maymun yılı' /Sala meymûnê /qirdikê
takagu yılı 'tavuk yılı' /Sala mirîşkê
ıt yılı 'köpek yılı' / sala kuçikan
toñuz yılı 'domuz yılı' /sala berazan

3 – Çavkaniyeke wan jî qaşo kazaxî /kipçakça ye.

Werin em ji bo bikanin di vî warî de jî, rastiya derew û dekbaziyên etîmologên Tirk li ber çavan raxînin ji xebata doktorayê ya Uğur GÜRSU ya ku di Dergîpark (kovareke fermî ye) da hatiye weşandin bixwînin:

„Bandor lihevkirina tirkî û farsî digihîje bi sedan salan berê. Ji ber vê bandorê ne tenê bi hêjmareke zêde peyvên farsî derbasê tirkî bûne, gelek paşgîn /paşgirên peyvçêkirinê û formên fermanî yê farsî jî derbasê tirkî bûye. Emê di vê xebatê de li ser pêşgîn, paşgîn û formên tewang û rengdêrên derbasê tirkîya kazaxî ango kipçakçayê bûne, rawestin. Her wiha di xebata me de wê reng guhertina wan jî derkevin pêş...

Di tirkîya hemdemî ya Tirkîyê de gelek peyvên farsî bi cih bûne. Li gel peyv deynkirinan paşgînên ji peyv û navan nav çêdikin jî ketine nava ziman. Çend mînak: „-stan, -zar, -kÂr, -dÂn, -gÂh, -bÂn ve -çe -mend, -vÂr, -în, -gün, -î, -veş, -Âne“ Ji wan weke mînak: „karargÂh, güzergÂh, gülistÂn, gülzÂr, lalezÂr, şamdÂn, buhurdÂn, bağbÂn, günahkÂr, bestekÂr, bahçe, tarihçe vb. "Çaydanlık" ve "yağdanlık" û hûn wekî din...

Li gel wan ev pêşgir /pêşgîn jî derbasê tirkî bûne: „bî-, nÂ-, hem-, ber-, pür-“ mînak: bî-haber, bî-karar, nÂ-hoş, nÂ-merd, hem-şehrî, hem-şîre, hem-cins, ber-bad, pür-neşe, daniş-mend, ümid-vÂr, zerr-în, reng-în, nil-gün, hak-î, meh-veş, dost-Âne, şah-Âne“

Ugur Gürses di xebata xwe de lîsteya bi sedan peyvên ku ji zimanê Arî derbasê kazaxî /kipçakça bûye dide. Yê bixwazin dikanin lînkê vekin û lê binêrin. Yanê Kipçakça jî herî kêr nîvanîv ji peyvên Arî (kurdî /farsî) pêk tê, jiwê ev jî serê dekbaziyên etîmologên Tirk pornakin. Her wiha kipçakça van salên dawiyê gelek peyv ji tirkîya Tirkîyê jî wergirtiye.

Dîsa di malpera „aykiridogrular.com“ de Alî Karduxos wiha dinîvîse:

„Di tirkî de pêşgir nayê bikaranîn, lewra di tirkî de pêşgir tinene. Lê gelek paşgîrên ku hemî jî ji zimanên Hînd û Aryanî hatine girtin, hene. Û ev paşgîr, bêyî ku fonksiyonên wan baş bêne zanîn, bê ser û ber û bi her awayî tene bikaranîn: -der, -dar, -er, -ar, -e, -el, -al, -sel, -sal, -am, -av, -li, -lik, -ci, -cık, -ce, -çe, -gi, -geç, gar, -tay... mînak : tarihsel (dîrokî): tarih + sel; tarih: bêjeke bi erebî ye.- sel, -sal, ji fransîzî hatine girtin.“

4 – Qaşo uygurî

Edî di gelek belgeyên lêkolînî yê arkeolog û dîroknanan de zelal dibe ku beşeke eşîra Taxorîyan xwerû di destpêka mîladê de ji başûrê Kafkasyayê koçberî Taxorîstan (Uyguristanê) dibin, li wir mîrîtî û çandeke gewre li pêş dixin. Dû re dema Manî di sala 277an pişt Mîladê bi êşkence tê kuştin. Xalîfeyên wî ji bo xwe parastinê, xwe li Taxorîstanê digirin, ji ber ku Taxorî zimanê xelîfeyên Manî têdîgîhîjin, hemû taxorî baweriya manî dipejirînin.

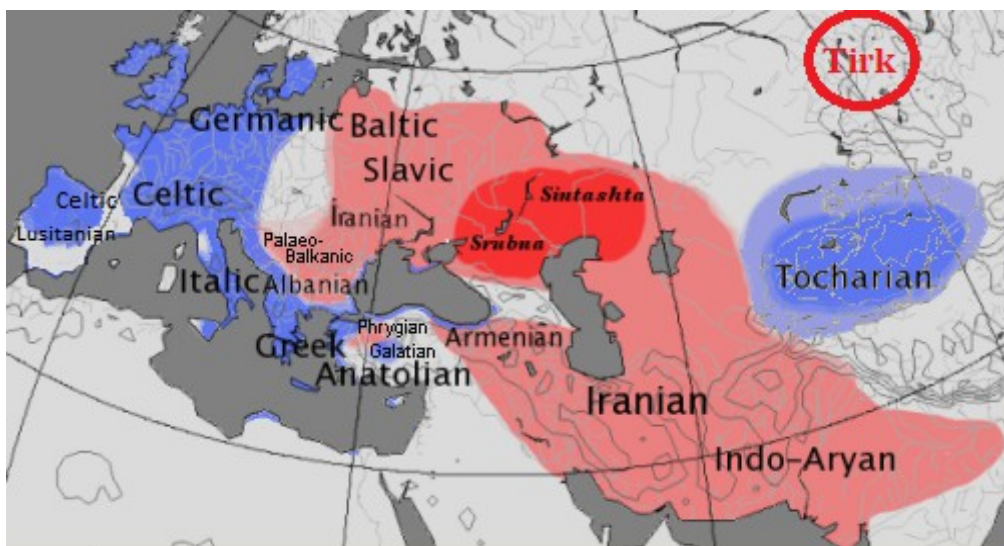
Piştî di sedsala 19. an de Tekstên Manî yê orjîn ku bi zimanê farsî, partî/kurdî, soxdî, çînî - li Dun-Hung û Turfana li Taxorîstanê (Ûyguristan) jî hate dîtin. Hê hate fêmkirin ku taxorîkî jî Kurdî /Arî ye. Vê hebûna zimanê Taxorîyan di lêkolînên zimanê „Îndo Ewropî“ de jî roleke bingeşîn lîst.

Belê Ugur li ser çanda Taxorîyan rûniştîye. Tirk jî li Anatolya li ser çand û zimanê kurdî û gelên din rûniştîye. Dijminahiya Kurd û kurdî bi giranî jî vê rastiye tê. Yanê ditirsîn ku rastiya derewên wan derkeve, û ew cihana derewên wan tar û mar bibin.

Uygur ji xwe re Tirk nabêjin û xwe ji wan nahesibînin. Navê Uyguran yê orjîn ev e: „Huei-ho, Wei-ho, Huei-hu, Wei-qu-er“ Rêvebiriya Uyguran di serdema Kul Kuluk Kaxan de baweriya Manî dipejirînin. Ji ber ku nivê wan taxorî bûn, baweriya Manî jî li ser bingeşê zimanê taxorî rûniştîbû, gelek gotinên Kurdî /Arî xweber derbasê zimanê wan bûbû, hete herî kêr nivê zimanê uyguran Taxorîkî ye. Taxorîyên li Daxistan û Azarbeycanê hê jî bi devokek kurmançî diaxivin.

Bi gotinekî kurt çavkaniya etîmologên Tirk ya bi navê Uygurî jî, herî kêr ji %80 derewke mezin e. Ne çavkaniyeke guncaw e.

Di nexşeya jêr de cîhê bi rengê şîn boyaxkiri, war û cîhê Taxorîyan e, Uygur dû re hatine û tevê wan bûne. Piştî ev nexşeya bi aliyê zanyarê û pleantropologên ewropîyan ve hatiye çêkirin „Nizanim pêdivî bi gotineke din heye?“

Ew bi xwe dibêjin: „Ozbekî û Uygurî bi giranî di bin bandora farsî de mane û gelek taybetiyên xwe yên koma tirkî wendakirine. Her çendî Uygur di nava sînoren Çînê de dijîn jî, bandora zimanê rûsî jî li wan bûye“

(KOS 361, KRS 503, TRS 424).

5 – „Tirkiya kevn, ya navîn, ya nû;“ peyvên bê wate ne, tev de ji bo serê mirovan tevlihevkirinê tên bikaranîn. Di vî warî de ti belgeyeke wan tine. Mirov nikane Nivîsên Orhûnê wek Tirkiya kevn bi nav bike. Di vî warî de lihevanînen dekbaziyeye kone heye. Divê mirov hajî her gotinên wan hebe. Xwerû jî vê lêkera Alman ji bîr neke; „getürkt“ yanê alavêre dalavê.

6 – Dekbaziya; ev gotin cara yekem di filan demê de di filan nivîsê de derbas dibe. Dibe di wê nivîsê de ev peyv, yan jî peyvên wekê wê hebin, lê ev nayê wê wateyê ku ew peyveke tirkî ye, yan jî tîkiliya wê bi tirkî re hebe. Mînak; Fuzulî wiha dinivîse: „Destbûsû arzusuyula ölüsem duostlar, kuzen eylen topraximdan odlare yare su!“ Di vê hevokê de „dest, buse (ramusan), arzû, dost, kuz“ peyvên Arî (farsî, kurdî) ne. Lê ew ji bo xapandinê dibêjin; „...di filan hevokê de derbas dibe...“

Mijara çîrokên Gorgut (gor gotinan)

Ji ber ku hin etîmologên tirkî çîrokên „Gor-gut“ jî weke çevkanî nişandidin ji wê ezê vê mijarê jî hinek vekim. Berê zimanê wê: Zimanê çîrokên „Gor- gut“ jî % 40 bi peyvên Arî /Îranî, jî % 30 erebî dagirtiye. Yê mayî jî ji tirkîya Azerbeycanê, zimanên kawkasî û zimanên din pêk tînin.

Navê wê: Bi tirkîya Azerbeycanê: „Kîtabî Atayî Qorqut /Gorgut,“ Bi Tirkmenî = Kîtabî Dadem Gorgut, Tirkiya Türkiyê = „Dede Korkut Kîtabî...“ Yanê piraniya gelên navê tirkî li wan bûne jî bi aşîkarî peyva „li gor gotinê = gor + gut“ bikartînin.

Ev tiştên me nivîsîne ne îddîa ne, hemû lêkolîner zanyarên li ser vê mijarê xebitîne di wê baweriyê de ne. Em ji wan kesayetiyên çend mînak bidin:

Heinrich Friedrich Diez ê di xebata xwe ya bi navê „**Abendlänlichen Handschriften**“

(destnivîsarên Asyayî) de ji bo çîrokên Gorgût wiha dinivîse: „Naveroka wê di warê ortografi, ferhengî, rêzimanî û avahiyê de tevahî bi awayê tîgîhîştina Rojhilatê Tirkîyê hatiye nivîsandin. (Yanê ji vegotinên kurdî hatiye girtin.)

Nushaya li Drêsdena Almaniyayê ye ku li Qajarê hatiye dîtin, di sedsala 18. de hatiye nivîsandin ku xuyaye qopîya nivîsên kevn e.

Laut Berthold ji wiha dinivîse: „Ev destana „Gorgut li Kafkasyayê hatiye nivîsandin ...“

Kî ev kiriye piyasaya Tirkî jî tê zanîn. Berê Îttihat Teraqîcî **Rifatê Kîlîsî (Kilisli Rifat)** di bin siya îttahatçiyên de qaşo ji nûshaya Dresdenê sud wergirtiye û bi navê „Kitâb-ı Dede Korkud alâ Tâife-i Oğuzân“ de nivîsiye di sala 1938 de jî **Orhan Şaik Gökyay** bi hin wêneyên nûshaya Dresdenê diweşîne. Wan çiqas li ser listiyê baş nayê zanîn.

Şiroveyeke kurt

Navê rast: „Çîrokên (Dede) Gor-gut“ e. Tirkî navê wê kiriye „Dede Korkut“ yanê „getürkt“ kirine, ji bo tîgîhîştinê em vê lêkera Alman bi kurdî bêjin; peyva bi fend û fûtan tirkîkirî. Di rastiye de ti tîkiliya peyva „Gor-gut“ bi peyva tirkî „Korkut“ re tine, tenê şibandin heye. Mijara şibandinê jî azîneke xapandina etîmolog û serkarên Tirkî e. (Ji min) Her çendî bê kêmasî zelal e jî, em disa bêjin: Dibe ku „Gor-gut“ ji peyva „gor gotinê“ hatibe. Ez sedîsed di wê baweriyê de me. Wek li „gor gotinên kalo /Dede!“ Ji ber ku di hin devokên kurmançiyê Azerî de li cihê forma lêkerê „got“ bilêvkirina „gud“, heta di devoka Behdînan de jî cih bi cih bi vê forma „gût“ tê bikaranîn, ev form di hin devokên din de jî heye.

Bila şaş neyê fêmkirin, rika min ne ew e ku ew çîrok bi kurdî ne (pêdiviya kurdî bi wan çîrokan tine), bes tenê hewl didim ku navê wê zelal bikim, da em listikên bêbav ê ku xwerû bi alîkariya Almanan bi tevahiya cihanê dane pejirandin, bibînîn, lema min ev mijar vekir. Ev pirtûka çîrokan ya li Azerbeycanê hatiye dîtin, niha li Muzeya Dresdenê /Almanyayê ye. Hin çîrokên din jî hene, tê bawerkirin ku ew jî ji qelemê hemen nivîskarî derketiye, niha li Vatîkanê ye. Ew jî wek beşa dudyan ya çîrokên Dede Gor-gud tên zanîn.

Deme ez çend roj li Dresdenê bûm, min çû lê nêrî. Lê mixbin ku destûra girtin û xwendinê nedan, min rûpela di camekanêde xuyakir hinek xwend (Bi giranî jî be ez dikanim tîpên erebî, xwerû forma farsî bixwînim. Min bi awayê şiroveya xwe xwend. Tiştên min xwend, jê nîvanîv têgihîştim.

Etîmolojî û hin Etimologên tirk ên tên nasîn

Etimoloji (Zanyariya rîçalnasyê); mijara peyv ji kîjan bingehî afiriye, wateya wê ya bingehîn, guhertinên dengnasya di pêvajoya salan de lê pêkhatî. Yan jî peyv ji kîjan zimanî hatiye girtin, wateyên wê yên di wî zimanî de, peyvên hevwater, diwate û guhertinên dengnasyê werdigire. Ji wê etîmolojî zanyariyeke bi serê xwe û bingehîn dixwaze. Etîmolojiya zanistî; ti car etimolojiya gel, ya çîrokî, ezber û lihevanînan nahewîne.

Anegorî daneyan peyva etîmolojiyê cara yekem di serdema Helenistik de bi aliyê zanayê Girêk Dionysiosê Halikarnasos ve di wateya rîçalnasyê de hatiye bikaranîn. Eflatûn jî di nivîsa bi navê “Kratlyos” dikeve nava hewldanekî wisa. Tê ragihandin ku di sedsala XIX de xwerû bi xebatên lêkolînerên wekî Raynouard, Diez, Bopp, Grimm rengê xwe yê zanistî girtiye. Bi giranî li ser vê bingehî pêk tê.

1 – Teşe û wateya bingehîn ya peyvekê, pêşveçûn guhertinên li pey.

2 – Her dengên di peyvêde hatine bikaranîn bi peyvên nêzê wê ve rûberandin.

3 – Hemû guhertinên wateya peyvê li ber çavan raxistin.

4 – Eger di peyvê de dengên biyanî hebin, wê mijara dengên biyanî û têkiliya wan ya bi wê peyva biyanî re divê were zelalkirin.

Tiştê herî girîng.

Yên ku berê li ser etîmolojiya zimanê tirkî nivisîne bi giranî biyanî ne. Di nava wan de Îngîlîz, Fînî, Alman, Ermeni, Rûs, Macar, Polonî hene.

Zimanzanên Tirkan (Mustafa Kemal)

Agop Dilaçar (Bûyîn; 22. gulanê 1895) Յաւղոբ Մարտայան Agop Martayan; mirin 1935) Xwerû Mustafa kemal ev navê „Dilaçar“ lêkiriye. Di dema Komkujîya Ermeniyana de ji ber xizmeta wî dest nedane wî. Hin zanyarên Ermenî li dij wî peyva „xayîn“ bikaranîne. Ew profesore Zimanê tirkî bû. Hetanî roja mir jî Sekreterê Saziya zimanê Tirk TDK ê bû. Hin zanyarên Ermenî îdîa dikin ku wî gelek peyv û formên ermenîkî tevê zimanê tirkî kirine. Baş tê zanîn ku ew berê mamosteyê zimanê ermenîkî bû. Wek efserek payebilind di serfermandariya artêşa dudyan ya li Amedê de bi salan maye. Ji Mustafa Kemal xelatên cûda cûda ji ber karê leşkerî girtiye. Demekê li Beyrûtê bûye gernîndeyê dibistana Ermeniyana, Mustafa Kemal ji bo sadekirin û dewlemendkirina zimanê tirkî ew di sala 1932 de cardin anî Tirkiyê û li ser saziya ziman da rûniştin.

Seven Nişanyan

Ji van etîmologên Tirk yek jî Seven Nişanyan e. Di kovara Dergîparkê de wiha behsa wî tê kirin: „Ferhenga wî ya piraniya peyvên tirkî werdigire, di warê şirove û vekirinê de ne ewqas berfireh e. Agahiyên li ser peyvên biyanî yên di tirkî de baş e, lê rika wî ya li ser hin peyvên ji zimanê ermenîkî û rûmî hatine girtin, ne di cih de ne!“

Min jî, li ferheng û şiroveyên wî yên di bin sernavê „index Anatolicus“ ya li ser înternetê li navên

cigeh û bajaran nêrî, ji şovenîstên tirkan xirabtir, bi hestê dijminî nêzîkê nav û peyvên kurdî bûye. Em çend mînakên ji ferhenga wî ya etîmolojîyê bidin.

1 - Ji bo navê Muradiyeyê yê kevn wiha dinivîse: „Di nav gelê Kurd de peyva „bergirî /bargirî“ wek peyveke kurdî tê fêmkirin, ev ji nezanîna wan tê. (barêgiran Halk arasında yaygın olan Kürtçe «bargirî» `beygirli` veya `ağır yüklü` yorumu bilgisizlik eseridir.) Ev ne tenê înkarkirin, li gelê me heqaret e jî. Bila carê biçê li zimanzanê Ermenî Xiracya Açıryan binêre.

2 - Li ser navê Avesorê (Çavûştepe) jî wiha dinivîse: „Ev keleh bi aliyê mîrê Ermenî „Haik“ ve hatiye avakirin.“ Lê hemû arkeolog, dîrokzan dizanin ku tapletek/kevaleke serwerê Urartuyan Rûşa li ser vê kelehê nivîsiye heye. Her wiha avahîya kelehê û nivîsên li kelehê jî vê destnîşan dikeşn. Wisa bi aşîkarî li nava çavên mirovan nêrîn û rastiyan înkarkirin jî, şerm e.

3 - Nirxandinên wî ya li ser peyva „kirt“ Mazgirt, Eleşkirt, Malazgirt jî, ji bin ve şaş in. Bi baweriya min ew vê bi qestî û zanistî dike. Lewra zimanzanê Ermenî yê navdar Xiracya Açıryan bi zelalî dinivîse ku ev ji lêkera „kirdin /kerden“ tê. Her wiha hemû lêkolîner û etîmolog jî vê dizanin. Li gel wê li Îran û Afagnîstanê jî bi vê paşgînê gelek navên cigehan hene.

Wî ferhengeka navê cigehan amadekiriye. Divê mirov lê binêre lê bi her şiroveyên wî bawer neke. Bi taybetî jî di mijara navên cigehên li Kurdistanê de. Bi tevahî ya xeyalî û lihevanî e, yan jî dike Ermenîkî. Eger wî ermenîkî nivîsibe, divê mirov li çavkaniyên din, yanê yên Farsî, yên Kurdî, yan jî li zimanzanê Ermenî Xiracya Açıryan binêre. Li devoka Hemş iniyên Derya Reş binêre.

İsmet Zeki Eyüboğlu

Li ser nijada wî agahiyên cuda hene, hin wî bi Kurdan, hin bi Lazan, hin jî bi Gurciyan ve girêdidin. Lê ev aliyê wî ji bo min ne girîng e, ez li xebatên wan dinêrim. Ferhenga wî ya etîmolojîyê jî bi giranî ji normên etîmolojîyê gelek dûr e. Lêkolînerên Tirk jî vê dibêjin. Mînak; di kovara DergîPark de, Xebata wî ya etîmolojîyê wiha tê şirovekirin :**“Di warê ziman ê civakî û pêşveçûnên zanyariyê de pir kêm dimîne, ne têr e. Bi zimanekî din tiştên heyî di berhema xwe de civandiye... Di dawîya şiroveya dirêj de jî wiha dinivîsin: „Bes ew di warê zanyariya etîmolojîk de zanyarek me yê bi nav û deng e!“**

Prof. Dr. Tuncer Gülensoy

Anegorî hin agahiyan ev ne navê rast e, kesekî xwe di pişt vî navî de veşartiye. Bes di medyayê de tê ragihandin ku ji Uşakê ye. Wî kesî di bin navên „Kürmançî ve Zaza Türkçeleri Üzerine Bir Araştırma, İnceleme-Sözlük“ û Kürt dilinin etîmolojîsî“ jî nivîsiye. Mînak li ba wî navê bizinê bûye „kaçî“ Eh kaçî jî ji kêçî tê nee? Hem jî li ba dewletê etîmologek herî mezin e, ha (Xwedê ji nezera çavan biparêze!!). Di DergîParkê de wiha dinivîse: **„Birêz Prof. Dr. Tuncer Gülensoyê ku Ferhenga etîmolojîya Tirk Ankara 1994, LXXVI+154 S nivîsiye. Bi xebatên xwe yê etîmolojîk tê nasîn. Ew zanyarekî me yê di warê Türkolog-Mongolist de yê herî pêşketî ye. Tewlo dilo!....**

Çîroka min û navê vî kesî bi navê T. Gülensoy

Min di sala 1994-1995 an de li saziya Perwerdeya Gel (Volkshochschule) Mainzê dersa Kurdî dida. Ji dekaniya zanîngeha Mainzê bang min kirin. Ez çûm, profesor derxist pirtûkek wek kovar ya bi serenavê „Kürtçenin etîmolojîsî“ ya Prof. Dr. Tuncer Gülensoy da min. Ji ber ku hevlekî ew li welêt kirîbû, anîbû ba min, min pêste rastiya wê pirtûkê dizanî. Lema dema min ew di destê profê Alman de hem jî li zanîngehê dît, ez bi dengê bilind keniyam. Û min ji dekan pirsî: „Hûn bi kesên wiha bawer dikin (yê bi min re axivîbû paşnavê wî „Bulut (xwin) bû.) Ew jî kenîya û got: „Êdî navê profesoriyê jî herimandine. Mirov nikane ewqas bêmejî be. (So dumm kann man nicht sein!) Xebatên vî kesî yê etîmolojîya Tirkî jî heye. Lê ne hêjayê şiroveyê ye. A ev kes qaşo Tirkologê herî navdar e. Anegor hin daneyan kesekî din xwe di paş vî navî de veşartiye.

Hasan Eren jî bi navê „Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü“ nivîsiye. Ew hem ji wê xata porkirin û înkariyê neqetyayê, hem jî boyax û rûpoşandinên nû li etîmolojîya Tirkan zêde kiriye. Li gel wê çavkaniyên wî jî heman çavkanî ne.

Û Dundeyên li pey wan

Em mînakekê ku ji bo zelalkirina mijarê, hemû dek û dolabên etîmologên wan li ber çavan radixîne bidin:: Paşa Yavuzarslan Bi sernavê „Di metnên dîrokî yê tirkî de peyva „şîmşek“ ji bo wê jî li ser tîpa „ş“ û qaşo li çavkaniyên wê geryaye (di Dergîparkê de di bin wî navî de bigerin). Maşallah xwedê ji nezera çavan biparêze çi zanyarî!. Camêr çevkanî T. Gülensoy, Hasan Eren û yê wekî wan nîşan dide. Di nava gelê me de dibêjin; „şehedê rovî dêlya rovî ye!“ ê çavkaniyên wan jî bi giştî wisa ne. Em ji bo têngîhîştinê paragrafek ji şiroveya wî bigirin:

„Piştî demên ku me weke tirkiya kevn û ya navîn binavkiriye (ji min; yanê ew dem tinene, lê wan wisa binavkirine) tîpa „ş“ weke dengê destpêkê di pileya dudyan û sisyan de ketiye nava zimanê tirkî, bes şiroveya wê dijwar e. Di zarava û devokên tirkî yê din de ev tîp tine. Dibe ku di sedsalên 14. û 15. an de ketibe nava zimanê tirkî. (Yanê li Anadoluyê)... Li pêş peyvê hebûna „ç“- „s“ bi pêşketinê hetanî Lêkera „çöz“ - tê. Em dikanin vê pêşveçûna herdu tîpên pêşiyê wisa destnîşan bikin: (*çaş- / *çeş- > 1. etü. ve otü. şaş-/ şeş- “çözmek, çözülmek” (ETY IV, 103 .s. ve DLT II, 293 .s.); 2. *çeş- > *ces- > çez- “çözmek” (TarS. II, 883)“

Paşa efendî, piştî bi rûpelan gotinên gilover û bi mijarê re ne têkildare rêz dike, ti çavkanî nabîne, peyva „şîmşekê“ tîne bi peyvên „şaş / şeş“ şaşîrmak ve girê dide. Yanê „şeş- bêş“ dibîne.“ Lê baş tê zanîn ku ev herdu peyv peyvên arî ne, ta diçe digihîje Sumerî.

Ez şiroveya rastiya van peyvan ji „ak sözlük“ re bihêlim, ew rastiya „şaş, şeş“ bê kêmasî vedike.

Aksözlük di wê derbarî de wiha pêde diçe:
„Şaş / şaşî“: Kesê nikanibe bi herdu çavan di paralêla hev de bibîne. Ev ji peyva kurdî „şaş“ hatiye girtin. Peyva kurdî „şaş“ di wateya kesê şaş dibîne, metalmayî bi şaşî li dora xwe dinêre re (şaşî, şaşkîn, şaşîrmîştê) tê gotin. Bingehê vê peyvê digihîje peyva sumerî „aş“ (yanê 6) ev di akadîde dibe „şeşşum“ Sumeran ji 6 re „aş“ 1/6 an re „şuş“ hêjmara 60 re jî „xaş“ digotin. Em dizanin ku bingehê peyvên tirkî; „şaşî, şaşmak, şaşmaz, şaşîrmak, şaşkîn, şaşîrtmak, şaşkaloz, şaşkınca, şaşîrtıcı, şaşakalmak, şaşalamak“ hêjmara şeş (6) e. Mînak di tirkî de dibêjin: „şeşî bêş görmek“ yan jî „şeş beş görmek“ jî tê wateya şaş dîtîne. Ev hêjmara „6“ di piraniya zimanê Îndo Ewropî de heye. İbrani şeş, Tacikî şaş, Rusî shest, Rumenî şase, Almanî sechs, İtalyanî sei, Çekî šest, Hırvatî û Sırbî šest, Portekî û İspanyolî seis e ...“

Weke têbinî:

1 - Holger Peterson di berhema xwe ya bi navê „Armenisch und die nachbar Sprachen“ de xwerû li ser peyvên ku ji ermenîkî derbasê zimanê tirkî bûne, radiweste. Ew dinivîse ku herî kêr 200 gotinên ermenîkî derbasê tirkî bûne. Eger ji ermenîkî ewqas gotin derbasê tirkî bûbin, bêguman ji kurdî du qatê wê peyv derbasê zimanê tirkî bûne. Lê piraniya wan weke „yerlî dîl“ û „eskî dîl“ yan jî di bin navê farsî de hatin veşartin.

Etîmologên Tirk û biyanî hîç li ser gotinên kurdî yê derbasê zimanê tirkî bûne ranewestiyar e, lê giştan nivîsîne ku; ji erebî, farsî, rûsî, bulgarî, sirbî, fransî, almanî, îngîlîzî, îtalyanî û zimanên din gotin derbasî Tirkî bûne. Bes ti kesî behsa gotinên ji kurdî û devokên kurdî derbasê tirkî bûne nakin, mîna ku tev de bi ziman û têngîhîştina Tirkan û etîmologên wan li zimanê kurdî binêrin, çawa ku lîstika qirdikan bilîzin, di vî warî de kor, kerr û lal in.

2 – Tê zanîn ku Enver Paşa bi rikî gotiye; Tirk ne moxolî ne, Arî ne. Niha hin qaşo kesên bi dîplome hin peyvên Arî (kurdî, farsî) wek peyvên tirkî nîşan didin (mîna peyva „armanç“) û hewl didin ku vê rika Enver Paşa bidin pejirandin. Dîsa li Azerbeycanê Saziyek bi navê „Mîllî tarîhîmîzî araştırmā merkezi) damezrandine, xebatkarên wê hewl didin ku hemû împarator û şarestaniyên li Kurdistanê damezrîne, wek şarestaniyên Tirk-Azeriyan (!) nîşan bidin. Lîstik pir mezin e, hem jî ji bo wê hemû derfetên dewletî bikartînin.

Encam.

Bêguman ev mijar mijareyeke gelek berfireh e, divê xebateke doktorayê, yan jî lêkolîneke gelek berfireh û bi daneyên cûda were amadekirin. Min bi vê nivîsê xwest piçek jî be, ez rastiya wan, bingehê daneyên ku li ser derew û zanyarên wan ên şêlû rûniştine li ber çavan raxînim. Bi hêviya hin xwendekarên Kurd xebatên xwe yê doktorayê li ser vê mijarê çêkin. Bêguman wê li welêt ne pêkan be. Lê li Ewropayê jî gelek xwendekarên vê beşa rîçalnasîyê dixwînin hene, ew dikanin berê xwe bidin xebatên wiha.

Çavkanî

[Türk genleri ve sorunlu resmi tarih / Şoreş Reşî](https://www.kurdenanatolien.com) <https://www.kurdenanatolien.com>

<https://www.bitlisname.com/ahlattaki-mezarlik-selcuklularin-midir/>

<https://www.bitlisname.com/bitlisin-onunde-baglar-turkusu-ve-bitlisin-asimilasyonu/>

Radlof, Vasili. "II". *Die Alttürkischen inschriften der Mongolei, Zweite Folge* (Rusça) (1899 bas.). Sankt-Peterburg.

Radlof, Vasili. "I, II, III". *Die Alttürkischen inschriften der Mongolei* (Rusça). *Sankt-Peterburg*.

Tekin, Talât. *Orhon Yazıtları* (2006 bas.). *Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları*. ss. 1-201. [ISBN 975-16-0065-0](https://www.kurdenanatolien.com).

[https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12575/74032/490739.pdf?](https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12575/74032/490739.pdf?sequence=1&isAllowed=y)

[sequence=1&isAllowed=y](https://www.tdk.gov.tr/divanu-lugatit-turk/kasgarli-mahmud-ve-divanu-lugatit-turk/)

<https://www.tdk.gov.tr/divanu-lugatit-turk/kasgarli-mahmud-ve-divanu-lugatit-turk/>

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/156979>

<https://www.icsoa.at/veranstaltung/das-geheimnisvolle-volk-der-tocharer/>

<https://www.wissenschaft.de/geschichte-archaeologie/wie-sich-transeurasische-sprachen-verbreiteten/>

a) Agahiyên muzeya Alman ya Dresdenê belakirine

b) Nivîsên Şoreş Reşî

Oguzlar I / II û nivîsên Elegaşê

<https://www.kurdenanatolien.com/sores-resi/>

c) Lêkolîn û notên min ên bi salan

d) Gotarên min yê li ser peyvên cûda

e) Ferhengên etîmolojiyê yê Almanî.

f) Theorien und Modelle der Dialekten (Herwig Blankertz)

g) Das Wunder der Sprache Walter Porzig

h) Die Fernunft der Tiere (Hans Peter Schüte)

<https://www.abdulahapkara.com/saka-kralicesi-tomris-filmi/>

<https://www.qalamos.net/content/index.xed>

<https://birikimdergisi.com/guncel/906/turkce-sorunu> Murat belge.

<https://www.researchgate.net/publication/323572792>

https://www.academia.edu/34111594/T%C3%BCrk%C3%A7ede_Rumca_ve_Yunanca_A

Çavkaniyên li ser etîmologên wan

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/165248>

https://turkoloji.cu.edu.tr/ATATURK/arastirmalar/leyla_karahan_ataturk_donemi_kurultay_turk_du_nyasi.pdf

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1808541>
https://www.academia.edu/35492035/T%C3%BCrk%C3%A7e_S%C3%B6zl%C3%BCk_Ele%C5%9Ftirileri_%C3%9Czerine_On_Turkish_Dictionary_Criticism
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/722228>
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/722228>
https://www.academia.edu/41453060/%C3%87a%C4%9Fda%C5%9F_T%C3%BCrk_Yaz%C4%B1_Dillerinin_Etimolojik_S%C3%B6zl%C3%BCkleri_Etymological_Dictionaries_of_Modern_Turkish_Writing_Languages
Nivisên li ser xebata Xiraçya Açaryan
Zerdeşt Pexember û rûpelên dîroka wendabûyî (Dr. Azîzê Cewo)
Gengeşiyê min û Wezîr Memoyan yên li ser ziman, zimanzan, dîrok û peyvan.
https://www.academia.edu/35717530/%C4%B0ttihat_ve_Terakki_D%C3%B6neminde_Tarih_E%C4%9Fitimi_ve_Hakim_%C4%B0deoloji_Meselesi
<https://birikimdergisi.com/guncel/906/turkce-sorunu>
<https://turkoloji.cu.edu.tr/GENEL/24.php> (Murat Belge)
<https://m.bianet.org/bianet/toplum/94274-ittihat-terakkinin-etnisite-muhendisligi>
<http://www.tarihbilimleri.com/ittihat-ve-terakki-cemiyetinin-turkculuk-politikasi.html>
https://www.academia.edu/38604778/G%C3%BCne%C5%9FDil_Teorisi_Bat%C4%B1_ve_T%C3%BCrk_Aras%C4%B1ndaki_S%C4%B1n%C4%B1r%C4%B1_%C4%B0dare_Etmek
https://www.academia.edu/39724411/II_ME%C5%9FERUT%C4%B0YET_SONRASI_%C4%B0TT%C4%B0HAT_VE_TERAKK%C4%B0_CEM%C4%B0YET_%C4%B0_VE_OSMANLI_AZINLIKLARI_ARASINDA_YA%C5%9FEANAN_S%C4%B0YAS_%C4%B0_AYRILI%C4%9FEIN_ANAL%C4%B0Z%C4%B0

Wêneyek xelîfeyên Manî li perestgeha Manî ya nêzêkê bajarê Çoko (Taxoristan /Uyguristan)